

INSON HAYOTIDA NUTQNING O'RNI

Ilmiy rahbar: U.X.Adambayev

“Urganch Ranch Texnologiya”

universiteti katta o'qituvchisi

Baxtiyorova Yorqinoy Ixtiyor qizi

“Urganch Ranch Texnologiya” universiteti talabasi

Telefon: +99899 683 0511

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutq va notiqlik san'ati haqida fikr yuritilgan. Nuqtning inson hayotidagi o'rni, paydo bo'lishi Qadimgi antik davr faylasuflaridan Demosfen hayoti va faoliyati to'g'risida ma'lumot berilgan. Notiqlik san'atiga ega insonlar o'z fikrini bayon qilishda o'zgalarni ishontira olishi va ergashtira olishi mumkin.

Kalit so'zlar. Notiqlik, nutq, sezgi, hissiyot, madaniyatli, ma'rifatli, dunyoqarash, chechan, nonoq, nuqson, tasavvur, Afina, Demosfen, “Avesto”, “O'rxun-enasoy”.

Fikrimizni o'z ona tilimizda mustaqil, ravon, go'zal va lo'nda ifodalash uchun bizda nutqiy madaniyat, notiqlik etarli darajada shakllanmogi kerak. Biz bugun ko'rib turganimiz butun borlig' hissiyot va tuyg'ularimiz orqali tasavvur etayotganimiz barcha-barchasini so'z orqali ifoda etamiz.

Insoniyatni maxluqot olamidan ajratib turgan ham shu so'z bo'ladi. Insonga fikrini ijro etish uchun sezgi organlaridan biri sifatida Alloh tomonidan til berildi. Aqlni esa inson ixtiyoriga qoldirdi. Endi inson bolasi aqlini ishga solib, tili orqali so'zlarni (nutqini) ifodalashga kirishdi. **Yaratgan egam** tanamizdagi sezgi organlarimizdan biri tilni (zabonimizni) ehtiyot qilib joylagan.

Chunki shu bir parcha (go'sht) til orqali har narsaga: yaxshilik va yomonlikka; go'zallik va xunuklikka; mehribonlik va yovuzlikka; baxt va baxtsizlikka; mansab va itoatkorlikka; boylik va kambag'allikka; do'stlik va dushmanlikka; birlik va ayriliqqa; obro' va obro'sizlikka; omad va omadsizlikka; ezgulik va johillikka: mehnatsevarlik va dangasalikka; hushmuomalikka va qo'pollikka; havas va hasadga; taraqqiyot va zalolatga; yarashish va janjalga; tinchlik va urushga; ruhiy tetiklik va tushkunlikka; sog'lomlik va bemorlikka; turmush va ayriliqqa; mo'min va kofirlikka; izzat va sharmandalikka; xursandchilik va dil xiralikka; madaniyatlilik

va madaniyatsizlikka kabi bu foniylar dunyoda mavjud bo'lgan barcha narsaga, oxiratda esa jannat yoki jahannamga erishish mumkin.

Notiqlikni o'rgatuvchi va targ'ib qiluvchi qadim adabiyotlardan tortib bizning davrimizda yozilgan va yozilayotgan maqola va kitoblarda notiq, notiqlik, nutq odobi, notiqlik san'ati; voiz, voizlik, voizlik san'ati kabi atama va tushunchalarni o'qiymiz. Og'zaki nutqda odamlar orasida; so'z ustasi, so'zga chechan, so'zga usta, so'zamol, so'zni boplaydi, gapni do'ndiradi, gapga usta, chiroyli gapiradi; suhandon, tilchida, adabiyotchida, shoirida singari iboralarni eshitamiz. To'g'ri hamma ham nutqiy nuqsonsiz tug'ilsa albatta gapiradi.

Biroq hamma odamlar ham gapga chechan bo'lavermaydi. Gapga chechanlik, ya'ni notiqlik bu - qobiliyat va iste'dod. Notiqlik bu –san'at. Qachonki, Alloh bergan tabiiy qobiliyat bilan cheklanib qolmay, o'z nutqi va till ustida erinmay ishlasa. Mashq qilsagina chinakam Notiqlik mahoratini egallashi mumkin.

Notiqlik bu-so'z san'ati, so'z san'ati bo'lganda ham **ohangdan libos kiyib talaffuz bilan jilolangan so'z san'atidir**. Madomiki“so'z” qudratini chuqur anglagan, “so'z” ne'matining Alloh tomonidanfaqatgina insonga in'om etilganligini his etgan buyuk allomalarginauni qadrlaganlar va e'zozlashga undaganlar. Shu ma'noda notiqlik san'ati boshqa san'at turlari orasida alohida voqega ega ekanligi tan olgan haqiqatdir. Qadimda mohir notiqchilarga lashkarboshlik va davlat arboblari lavozimlariga saylab tayinlanganliklari ham bu haqiqatga aniqlik kiritadi. **Tarix bizga** hamisha sabog' bergan,sabog' bermoqda va hundan keyin ham sabog' beradi.

Til va tafakkur bir-biriga cham-barchas bog'liq bo'lgani holda, notiqlik san'atini bilmasak haqiqiy ijodiy tafakkur, go'zal va chiroyli nutq so'zlashimiz amri mahol. So'zlayolgan nutqimizni maromiga etkazib o'z ona tilimizda ifodalashimiz uchun notiqlik san'ati qoidalaridan xabardor bo'lishimiz kerak. Hozirgi kunda bizda nutqida uchraydigan nuqson. tikrlashdagi oqsog'lik. ilkrini bayon etishda qolipdanchiqolmaslik, talakkuridagi to'mtoqlik, ortiqcha kirish so'ziarni(anaqa, haligi, nima edi?, nima desam ekan? kabi) Ishlatish kabi qusurlarning kelib chiqishi teran notiqlik malakalarining zaifligi bilan bog'liqligi ma'lum.

Ma'lumki, jamiyat madaniy-ma'rifiy taraqqiyotining, millat ma'naviy kamolatining muhim jihatlari Notiqlik san'atiga ham borib taqaladi. Shu bois ham mamlakatimizda madaniy-ma'rifiy islohotlarning davlat siyosati darajasiga o'sib chiqishi, farzandlarimizning notiqlik malakalarini oshirish, nutqiy madaniyati masalalariga e'tiborni qaratish har qachongidan ham dolzarblik kasb etmoqdaki,

Respublikamizda “Davlat tili haqida”gi, “Ta'lim to'g'risida”gi qonunlar,fikrimizni o'z ona tilimizda mustaqil, ravon, go'zal va lo'nda ifodalash uchun bizda nutqiy madaniyat, notiqlik etarli darajada shakllanmogi kerak.

Notiqlik san'atining asosiy vazifasi notiq bo'lishga undovchi qonuniyatlarni o'rgatishdan iborat. Biroq hamma ham notiq bo'lavermaydi. Buning uchun bo'lajak notiqda qobiliyat va iste'dod bo'lishi kerak. Chunki u – san'at. Shuning uchun ham ba'zi notiqchilar materialni chuqur bilgani holda o'z fikrini erkin nutqi bilan etkazib bera olishligi,natijada tinglovchilar uni tushunmasligi mumkin. Mohir notiqchilar nutqini esa tinglovchilar yaxshi tushunadi. U voqea-hodisa haqida aniq-ravshan va jonli ma'lumot berishi orqali tinglovchi ongiga ta'sir etishi. ularni kuldirishi, yig'latishi va hayolat olamini zabt etishi mumkin. Notiqlik san'atining maqsad va vazilalaridan asosiylari ham ana shunday no'noq notiqchilar kamchiliklarini amqlash va mohir notiqchilar yutuqlarini kuzatish va yo'l yo'riq ko'rsatishdan iborat. Su ma'noda notiqlik san'ati notiq bo'lishga undovchi qonuniyatlarni o'rganadigan fandır.

Chunki, nutqimizda uchrab turadigan nuqson va kamchiliklarni bartaraf etish, notiqlik san'ati zimmasidagi umumdavlat ahamiyatiga ega bo'lgan ijtimoiy-siyosiy vazifalardan

sanaladi. Shu ma'noda birinchidan notiqlik san'atini etarli darajada egallash har bir jamiyat a'zosining madaniylik darajasini ham belgilaydi. Ikkinchidan, O'zbekiston mustaqiligiga ko'z olaytirayotgan har qanday yot unsurlardan himoya qilishda mafkuraviy kurash keskinlashgan holatda yashayapmiz. Notiqlik esa mafkuraviy kurashning asosiy quroli sifatida faoliyat ko'rsatmog'i lozim. Notiqlik san'atining har qachongidanham o'tkir va keskir bo'lmog'i bugungi kunning muhim talabi.

Yuqoridagi jiddiy sabablardan kelib chiqib notiqlik san'atini kamolot sari yuksaltirishga muntazzam gamho'rlik qilish lozim bo'ladi. Notiqlik haqidagi ta'limot uzoq o'tmishiga ega. U avvalo, qadimgi Rim va Afinada shakllangan bo'lsa ham, ungacha Misrda, Assuriyada, Vavilon va Hindistonda paydo bo'lganligi notiqlik tajribasidan ma'lum. U zamonlarda davlat arboblarning obro'-e'tibori va yuqori lavozimlarga ko'tarilishi ularning notiqlik mahoratiga ham bog'liq bo'lgan. Notiqlik san'ati sarkardalik san'ati bilan teng qo'yilgan. Bunga Demosfen va Sitseronlar hayoti yorqin misol. Bizning ota-bobolarimiz yashagan hududlarda, avvalo xalq og'zaki ijodi, "Avesto", "O'rxun-enasoy" yodgorliklari, Turon zaminining miloddan oldin yozilgan Alp er To'ng'a (VII asr eramizdan iqtisodiy hayoti, madaniyati, tilini o'rganishda muhim manba bo'lish bilan birga, Notiqlikka undovchi materiallarga boyligi bilan qimmatga ham egadir.

Demosfen (384-323)

Umrini ona vatanining gullab-yashnashiga baqishlagan davlat arbobi, mashhur notiq Demosfen eramizdan oldingi 384 yili Afinad o'ziga to'q oilada dunyoga keldi. Uning otasining ismi ham Demosfen bo'lib, qurol-yaroq ustaxonasining egasi edi.

Bo'lajak notiq 5 yoshga to'lganida otasidan ajraladi. Demosfen bilan singlisiga otadan katta meros qoladi. Bolalarning tarbiyasi va merosi vaqtincha tog'asiga topshiriladi. Tog'a esa barcha boyliklarni qo'lga kiritib olgach, bolalarning tarbiyasi bilan qiziqmaydi. Natijada Demosfen juda nimjon va kasalmand bo'lib o'sadi.

Demosfen voyaga etgach, tog'asi unga faqat qullari, uyi va uy jihozlarini hamda pulning ma'lum bir qisminigina berib aldaydi. Demosfen tog'asidan molmulkning qolganini yaxshilik bilan qaytarib berishini so'raydi. Biroq tog'a bundan bosh tortganidan keyin u qolgan merosini sud orqali undirib olishga qaror qiladi. Sudda muvaffaqiyat qozonish uchun Afinaning davlat qonunlarini yaxshi bilish, shu bilan birga, ravon so'zlash. Da'vosining to'g'riligiga kishilami ishontirish kerak edi. Shu sababli Demosfen notiqlik san'atini o'rganish uchun o'z davrining meros ishlari bo'yicha mashhur advokati Isey maktabida ta'lim olishga majbur bo'ladi. U to'rt yil davomida qunt bilan o'qiydi va bu davrda ko'pgina yozuvchilarning asarlari bilan tanishib chiqadi. Ayniqsa mashhur tarixchi Fukidid (Eramizdan oldingi V asrda yashagan Afina tarixchisi va davlat arbobi. U Pelopan urushida ishtirok etgan va uning tarixini yozgan) va faylasuf Platonning tanlangan asarlarini puxta o'rganadi. Bo'lajak notiq Fukidid asarlarini sakkiz marotaba qayta ko'chirib yozib, uni deyarli yoddan o'zlashtiradi.

Demosfen o'qishni tugatgach vasiylari bilan sudlashadi va sud besh yil davom etadi. Bir necha yil surunkasiga bo'lgan kurash bo'lajak notiq xarakterining toblanishida, bir so'zli

va matonatli bo'lishida katta rol o'ynaydi. Yoshlik chog'laridayoq ko'pchilik oldida so'zga chiqishni orzu qilib yurgan Demosfen o'qish yillarida o'qituvchisi bilan sud majlislariga qatnashadi.

Demosfen notiqlik bilan shug'ullanishdan avval o'z ustozini yo'lidan borib, boshqalarga sudda so'zlanadigan nutqning matnini yozib berar va bu ishlari uchun yaxshigina haq olar edi. Bora-bora nutqiy matnlar yozish Demosfenni qoniqtirmaydi. U otashin vatanparvar sifatida o'z ijtimoiy faoliyatini Vatan ravnaqi uchun sarflashni orzu qiladi. Yosh notiqning xalq oldidagi birinchi nutqi ayanchli

holda: to'polon, kulgi, qiyqiriq, hushtak chalib masxaralash bilan qarshi olinadi. U o'z nutqini tugatolmay minbardan tushishga majbur bo'ladi. Demosfen nutqining bunday ayanchli tugashi tabiiy edi, chunki uning tovushi juda past bo'lib, bir oz duduqlanar, "R" harfini talaffuz etolmas, qoldirab, mujmal gapirar edi. Bulardan tashqari, uning elkasini qimirlatib turadigan odati ham bo'lib, ko'pchilik orasida o'zini to'g'ri tuta bilmas edi.

Xalq majlislaridan birida Demosfen o'zini ikkinchi bor sinab ko'rdi. Lekin bu safar ham muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Shundan so'ng Demosfen o'z nutqidagi kamchiliklarni boshqa takrorlamaslik uchun astoydil bosh qotiradi. Har kuni bir necha soatlab noto'g'ri talaffuz etayotgan so'zlari ustida qayta-qayta mashq qiladi. **Hatto og'ziga tosh solib olib, qattiq va ravon gapirishga harakat qiladi. "R" tovushini to'g'ri talaffuz etish maqsadida kuchuk bolasining irillashini kuzatadi va o'zi ham xuddi shu tovushni qaytaradi.** Nihoyat, uzoq muddatli tinimsiz mashqlardan so'ng, Demosfen o'z maqsadiga erishadi. Mashhur notiq bo'lib etishadi. Ammo, shunga qaramay, u hech qachon tayyorgarliksiz nutq so'zlamas, oldindan yozib qo'yilgan matnni yodlab olar, har bir so'z ustida puxta o'ylar, jumlamani aniq va chiroyli tuzishga harakat qiladi. Ulug' notiqning nutqi shu qadar sodda, ravon, mantiqan puxta va jozibali bo'lardiki, bu faqat mashaqqatli mehnat samarasi edi.

Demosfen hech vaqt bo'lmaqur safsatalarni yoqtirmas, xotirjamlik bilan tinglovchilarning fikrini o'ziga tortar, ularni o'zi himoya qilayotgan ishning haqligiga ishontirish uchun butun kuch-quvvatini sarflar edi.

Demosfen 30 yoshga to'lganda davlat ishlarida ham ishtirok eta boshlaydi. U o'zining butun mahorat va bilimini Vatanning dushmani-makedoniyalik podsho Filippga qaratadi. Afina davlati Makedoniya rahbarligiga o'tgach, Demosfen dushmanlari qaytadan bosh ko'taradilar. Aslida bu voqeadan bir necha yil ilgari xalq partiyasi Demosfenning vatanparvarligini yuksak baholab, uni "Oltin gulchambar" bilan taqdirlashga tavsiya etgan, xalq majlisi ham buni ma'qullab, qaror qabul qilgan edi. Makedoniya tarafdorlari bu qarorga qarshi chiqadilar. Hatto o'z davrining mashhur notiqalaridan bo'lgan esxil majlis qarori ustidan sudga shikoyat qilib ariza beradi. U xalq majlisining noto'g'ri qaror chiqarganligini isbotlashga urinib, Demosfenning bunday oliy mukofotga munosib emasligini uqtiradi. Qayta bo'lgan sud ikki buyuk notiqning yakkama-yakka olishuviga aylanib ketadi.

Sud bo'layotgan maydonga shunchalik xalq to'plagan ediki, go'yo mavj urib turgan dengizni eslatardi. Demosfenni qoralab so'zga chiqqan Esxil tamomila kurakda turmaydigan gaplar bilan tuhmat toshini ota boshlaydi. "Gulchambar"ni himoya qilish

maqsadida soʻz olgan Demosfen esa, Vatanining gullab-yashnashi yoʻlida tinmay kurashganini, shu bilan birga, Exsilning sotqinlikdan iborat faoliyatini yorqin nutqida obrazli tarzda tasvirlab beradi. Gʻanimlaming qarshiligiga qaramay, sud juda toʻgʻri va oqilona qaror chiqaradi. Sud hukmiga muvofiq Exsilga katta miqdorda jarima solinib, Afinadan badargʻa qilinadi.

Demosfenning “Gulchambar” haqidagi nutqi faqat Exsil ustidan qozonilgan qalabagina emas, balki Afina va butun Gretsiyadagi vatanparvarlaming tantanasi ham edi.

Suddagi muvaffaqiyatidan soʻng, Demosfenning davlat oldidagi obroʻsi yanada oshadi. Biroq, turli sabablarga koʻra, Makedoniya bilan Afina oʻrtasida boshlanib ketgan urushda afinaliklar maqlub boʻlib, barcha vatanparvarlar oʻz yurtlaridan badarqa qilinadilar. Faqat aristokrat boylargagina siyosiy va iqtisodiy huquqlar beriladi. Demosfen sirdan oʻlimga mahkum etiladi. Shundan soʻng u Kalavri oroliga qochib borib, Poseydon ibodatxonasiga yashirinadi. Oʻsha vaqtlarda ibodatxonaga qochib kirgan odamni, kim boʻlishidan qatʻiy nazar qamash yoki oʻldirish mumkin emas edi. Chunki u xudoning panohi va himoyasida hisoblanar edi.

Dushmanlari Demosfenning yashiringan joyidan xabar topib, uni tiriklayin qoʻlga tushirishga harakat qiladilar. Ular notiqqa boʻlmaqur vaʼdalarni berib, Antipatra huzuriga olib bormoqchi boʻladilar. Demosfen yovuz niyatni fahmlagach, uyga xat yozish bahonasi bilan ibodatxonaning ichkarisiga kirib, zahar ichadi.

Buyuk notiq eramizdan oldingi 322 yilning 12 oktyabrida shu tariqa dunyodan oʻtadi.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak Inson hayotida nutqning oʻrni juda ahamiyatli va katta. Nutq, bizga fikrlarimizni ifoda qilish, oʻzimizni ifoda qilish va boshqalar bilan muloqot qilish imkonini beradi. Nutq orqali biz oʻz fikrlarimizni, istaklarimizni, talablarimizni va hissiyotlarimizni ifoda qilishimiz mumkin. Nutqning oʻrni inson hayotida muhimdir. U bizga oʻzimizni ifoda qilish, boshqalar bilan muloqot qilish, oʻzimizni oʻrganish va oʻz maqsadlarimizni yetkazish imkonini beradi. Nutq orqali biz oʻzimizni rivojlantirish, oʻz fikrlarimizni boshqalarga yetkazish va oʻzimizni dunyoga taqdim etish imkonini topamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Ahmedov A. Notqlik san'ati. Toshkent, O'zbekiston, 1967.
2. Jumaniyozov R., Salimov S. G'oyaviy tarbiyada notqlik san'ati. Toshkent, 2002.
3. Ortig'ov A. Nutq madaniyati va notqlik san'ati, Toshkent, 2002.
4. Qo'ng'irov R., Begmatov E., Tojiev Yo. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. Toshkent, O'qituvchi, 1992.
5. Jumaniyozov R., Salimov S. G'oyaviy tarbiyada notqlik san'ati. Toshkent, 2002.